

Referanser: KM 4/10, 5/10, 8/10, KM 4/11, 7/11, KM 05/15, KR 32/13, NFG 22/14, NFG 22/15, NFG 18/16, 25/16, NFG 7/17, 14/17, 23/17, KR 58/17, NFG 12/18.

Referanser:

Arkivsak: 18/03679-1

Saksdokumenter:

KR 47.1/18 Ordning for hovedgudstjenesten vedlegg til KR sak 47 2018

KR 47.2/18 Høringssammendrag til Justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser 16 aug 2018

Justering av hovedgudstjenesten 2019

Sammendrag

Gudstjenestereformen ble innført i alle menighetene i Den norske kirke 1. søndag i advent 2011 ved at den nye tekstboken ble tatt i bruk. Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste ble tatt i bruk i de aller fleste menighetene innen utgangen av 2012, etter hvert som menighetene utarbeidet og vedtok sin lokale grunnordning og biskopen godkjente at denne var i overensstemmelse med den nye gudstjenesteboken.

Det var Kirkemøtet 2011 som vedtok ordningen, men allerede på Kirkemøtet 2010 ble det vedtatt at «Det legges til rette for erfaringsdeling slik at det kan gjøres justeringer og korrigeringer av den nye ordning i løpet av 3-6 år» (KM 4/10). Slike justeringer og korrigeringer i liturgien skjedde også ved den forrige gudstjenestereformen, som kom i 1977. Denne ordningen ble justert og fullført med nye liturgier og ble til slutt samlet i den omfattende gudstjenesteboken fra 1992.

Et forslag til en justert ordning for hovedgudstjeneste og alminnelige bestemmelser ble sendt på høring januar 2018. Høringsmaterialet ble behandlet i Nemnd for gudstjenesteliv (NFG) og nemnda fattet vedtak i saken (NFG sak 12/18).

Når Kirkerådet behandler saken i september, er det med tanke på at Bispemøtet gir sin uttalelse i oktober, Kirkerådet får saken tilbake i desember og fremmer saken for Kirkemøtet 2019.

Når det gjelder *Alminnelige bestemmelser* fastslo NFG at når et ledd i liturgien endres – for eksempel fra å være noe menigheten selv kan velge til å være et obligatorisk ledd - må Alminnelige bestemmelser justeres i tråd med dette. Spørsmålet om endringer i godkjenningsprosedyrer og ansvarsfordeling ble

tematisert i høringen. Det foreslås derfor at å ta inn i punkt 70 i en formulering i tråd med bestemmelsen fra Gudstjenesteboken 1992: «Biskopen kan i særlige tilfelle samtykke i et opplegg av hovedgudstjenesten som avviker fra gjeldende ordning».

Dessuten foreslås det at menighetene ikke lenger behøver å *søke* biskopen om godkjenning av sin lokale grunnordning (Alm best punkt 55), men skal *oversende* den til biskopen. En slik forenklet prosedyre forutsetter at den lokale grunnordning er innenfor gjeldende ordning. Biskopens tilsynsmyndighet gir også tilstrekkelig grunnlag for et kontinuerlig tilsyn med gudstjenestelivet (jf. Tjenesteordning for biskoper §§ 1, 2, 3, 4 og 7.)

I forslaget til Justert ordning for hovedgudstjeneste har det vært ønske om å skape en bedre balanse mellom valgfrihet/variasjon og fasthet/gjenkjennelighet, først og fremst ved å samle seg om færre alternativer i de ordene som *menigheten* fremsier eller synger. Særlig er det lagt vekt på å skape gjenkjennelighet i starten av gudstjenesten, i Samlingsdelen, blant annet ved at Kyrie, Gloria og Dagens bønn blir obligatoriske ledd. Det skal også bes (minst) én bønn mellom liturgens åpningshilsen og Kyrie. Det betyr at samlingsbønn blir obligatorisk dersom syndsbekjennelsen *ikke* bes i samlingsdelen. For å styrke gjenkjenneligheten er antall varianter av syndsbekjennelsen også redusert noe. Syndsbekjennelsene er også justert innholdsmessig og det økologiske perspektivet er styrket. Når løftesord brukes, foreslås det å fremsi dette *før* syndsbekjennelsen, og ikke etter.

Det er også foreslått å få en mer felles praksis for når menigheten skal stå og sitte. På ulike måter vil en legge til rette for at den enkelte gudstjenestedeltaker gjenkjenner og «kan liturgien» i større grad enn nå. Dette kan gi en rekke fordeler både innenfor trosopplæring og diakoni, skape større enhet mellom våre menigheter og kommunisere bedre i vår folkekirke og overfor allmennheten.

Samtidig har menighetene ulike særtrekk og preferanser. Derfor må det fortsatt være rom for variasjon i gudstjenestelivet i Den norske kirke. Dette gjelder ikke minst i de bønnene som liturgen og medliturgen ber, men også i muligheten til å velge visse supplerende ledd og prege det helhetlige gudstjenesteuttrykket. I forslaget som ble sendt på høring ble det foreslått å utelukke at bønnevandring kunne skje samtidig med nattverdmåltidet. Dette hadde svært mange høringsinstanser sterke innvendinger mot og NFG foreslo derfor følgende bestemmelse: «Bønnevandring skjer som hovedregel under forbønnen i gudstjenesten, men kan eventuelt skje samtidig med nattverdutdelingen, når en felles forbønn er bedt i forbønnsdelen» (NFG 12/18).

Når Ordning for hovedgudstjeneste skal justeres, bør dette også medføre en kvalitetsforbedring og oppdatering av liturgien språklig og innholdsmessig. Dette har blant annet skjedd i forbønnene og i nattverdbønnene, hvor påkallelsen av Ånden (gr. *epiklesen*) over *elementene* og over *oss* er tydeliggjort og plassert henholdsvis før og etter innstiftelsesordene. At alle nattverdbønnene innledes med den samme vekselsangen mellom liturg og menighet (prefasjonsdialogen), vil gjøre det tydelig for menigheten når nattverdliturgien starter og alle reiser seg. En ny og kort nattverdbønn og den såkalte Johannesordningen fra Gudstjenesteboken av 1992 er inkludert i ordningen.

Enkelte anvisninger om hvordan liturgien skal utføres er tatt inn i det nye forslaget i form av såkalte rubrikker (rød skrift). Tanken bak dette er at gudstjenestens mening ikke bare uttrykkes i ord, men også i handling og kroppsspråk.

Forslag til vedtak

1. Forslaget til justert Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser vedtas.

2. Saken oversendes Bispemøtet for uttalelse, med tanke på at saken fremmes for Kirkemøtet 2019.

Saksorientering

Bakgrunn

1. Evalueringer av Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser

Allerede i september 2013 drøftet Kirkerådet saken Status for gudstjenestereformen (KR 32/13). Her ble det gitt en foreløpig rapport om hvordan gudstjenestereformen hadde utviklet seg. Rapporten belyste særlig to forhold som hadde påkalt de mest kritiske kommentarene, nemlig den liturgiske musikken og dåpsliturgien. En hovedproblemstilling var også spenningen mellom valgfrihet og gjenkjennelighet i gudstjenesten. Følgende råd ble gitt:

Det bør nå legges til rette for at det kan føres en grundig samtale i menighetene om hvordan vi i fremtiden vil avveie to goder, som vanskelig lar seg forene fullt ut: *gjenkjenneligheten* i kirken som nasjonalt fellesskap og *valgfriheten* for den enkelte menighet (s 10).

Positivt fremheves følgende:

Det rapporteres fra mange hold at den *samtalen* omkring gudstjenestelivet som har vært nødvendig for å utarbeide en lokal grunnordning, har gitt fordypelse og glede. Mange menigheter har lyktes i å danne *gudstjenestegrupper*, som har ansvar for både planlegging og gjennomføring av gudstjenestelivet. Øket liturgisk *kompetanse* i bredere kretser enn de som «har slikt å gjøre», og betydelig økning av *involvering* og *deltakelse*, rapporteres det også om. Det virker som om *nattverdiliturgien* i hovedsak har blitt godt mottatt. Med sine ulike varianter fra ulike tider og kilder øker både forståelsen og gleden.

Samtidig beskrives en utilfredshet:

Det virker som om det er en nokså utbredt oppfatning – eller kanskje det er like riktig å si opplevelse – at det nye liturgiske materialet er for omfattende og har *for mange valgmuligheter*.

Kirkemøtet 2015 drøftet status for reformen og vedtok at Ordning for hovedgudstjeneste og Almennelige bestemmelser skulle fremmes for Kirkemøtet 2018 (KM 05/15). Dette ble senere endret til 2019.

Kirkerådet inngikk avtale om forskning på gudstjenestereformen med Ansgar teologiske høyskole, i samarbeid med flere forskningsinstitusjoner. Rapporten har tittelen «Noe falt i god jord – Den norske kirkes gudstjenestereform sett fra menighetsnivå (KIFO Rapport 2014:2)».

Denne rapporten bygger blant annet på en undersøkelse av alle de lokale grunnordningene som er valgt i menighetene i de fire bispedømmene Oslo, Agder og Telemark, Nidaros og Nord-Hålogaland. Før publiseringen av rapporten fikk forskningsgruppen også data fra Bjørgvin bispedømme, som på eget initiativ hadde gjennomført en lignende undersøkelse.

I 2015 utgav forskningsgruppen artikkelsamlingen «Gudstjeneste à la carte», hvor ulike sider ved liturgireformen i Den norske kirke utdypes. Her belyses blant annet forholdet mellom visjon og virkelighet i reformen, makt- og læringsstrukturer, involvering, sanselighet i reformen, syndsbejnelsen, tekstboken og Ordets del i liturgien. Tittelen henspiller på alle valgmulighetene som den enkelte menighet har på godt og vondt når gudstjenesten skal utformes. I innledningsordene forklares dette slik:

Der den gamle gudstjenesteordningen framstår som en ferdig komponert meny sammensatt av mesterkokkene i hovedstaden, henspiller *gudstjeneste à la carte* på at menighetene nå selv kan sette sammen hva måltidet skal inneholde – for å forbli i analogien. Den nye gudstjenesteordningen framstår som en samling av gudstjenestelige ressurser mer enn en ferdig liturgi klar til bruk. Reformen betyr et kulturskifte for norske menigheter med framheving av et lokalt gudstjenesteliv med noe for enhver smak.

2. Noen hovedtrekk ved reformen

Stedegenhet, involvering og fleksibilitet

Disse tre ordene angir de metodiske hovedprinsippene i gudstjenesteordningen. Forskning har påvist at idealet om *involvering* så å si får udelt positiv tilslutning. I mange menigheter er flere blitt involvert i både forberedelsen og gjennomføringen av gudstjenesten. Det er også påvist at mange ikke oppfatter *stedegenhet* som noe positivt, eller de svarer at de ikke forstår hva som menes med det. Dette kan henge sammen med at det ofte er blitt forstått slik at hver menighet skal ha en forskjellig liturgi fra nabomenigheten for å være stedegen.

At det enkelte menighetsråd vedtar sin lokale grunnordning behøver imidlertid ikke medføre at en utformer liturgien svært forskjellig fra nabosoknet. Stedegenhet kommer til uttrykk på så mange måter i den lokale og regionale kulturen og språket, og i menighetskulturen i den enkelte menighet. Stedegenhet kan også anspore nabomenigheter til å utvikle noe som er felles for stedet. Det vil også gi praktiske fordeler for menighetene når en har vikarprester og vikarorganister.

Økt *fleksibilitet* med mange valgmuligheter for den enkelte menighet var etterlyst av mange, og preget utviklingen av gudstjenestereformen i stor grad. Mange menigheter har satt pris på muligheten til å sette sammen gudstjenesten på sin måte. I hørings svarene fremgår det at menighetene viser raushet overfor andre menigheter

til å velge annerledes enn de selv har gjort. Samtidig er det gjennom årene reist sterke innvendinger mot den store fleksibiliteten, og ordet «gjenkjennelse» etterlyses av mange. Begge disse trekkene kan gjenkjennes i høringssvarene.

Dåp og nattverd i hovedgudstjenesten

I Gudstjeneste for Den norske kirke (2011) står det: «Normalt skal det feires nattverd i hovedgudstjenesten» (side 2.17) Dette har bidratt til at det i dag feires hyppigere nattverd i hovedgudstjenesten enn tidligere. Gudstjenesteboken sier også at «Dåpen forrettes normalt i hovedgudstjenesten. Dåp kan også finne sted i en egen dåpsgudstjeneste» (side 5.17).

En merkbar tendens i de senere års gudstjenesteliv er derfor at en oftere har både dåp og nattverd i samme gudstjeneste. Dette har skapt et tidspress på søndagens gudstjeneste, som tydelig fremkommer i høringssvarene. Mange har reist spørsmålet om muligheten til å utelate noen av de obligatoriske leddene i hovedgudstjenesten eller å gjøre gudstjenesteleddene kortere.

Nemnd for gudstjenesteliv 2014-2017 drøftet dette ved flere anledninger uten å legge inn føringer for å utelate ledd utover det som det allerede er gitt mulighet for i ordningen, f.eks. ved å utelate første eller andre skriftlesning når gudstjenesten ikke feires som høymesse. Erfaringen viser at det oftest ikke er de obligatoriske leddene som tar tid, men hvordan hele gudstjenesten forløper og hva som eventuelt legges til. En må også vurdere ved hver gudstjeneste hvilke gudstjenesteledd som denne gang bør være kortere til fordel for andre ledd, for eksempel i valget av salmer, forbønn, kunngjøringer mm.

Nemnd for gudstjenesteliv 2018 – vedtok derfor følgende: «1. Gudstjenestens kvalitet og fremdrift er viktigere enn at den er kort.» En kortere nattverdliturgi til bruk i gudstjenester hvor mange blir døpt er imidlertid blitt utformet.

3. Økumeniske impulser

Gudstjenestereformen var fra starten av sterkt preget av økumeniske impulser. Man fastholdt at gudstjenesten både historisk og økumenisk sett har en grunnstruktur med bestemte innholdselementer, noe som ble betegnet som *Ordo*. Et eksempel på disse økumeniske impulsene er at trosbekjennelsen ble flyttet fra sin plass etter andre lesning til etter prekenen, hvor trosbekjennelsen er blitt menighetens tilsvaret til prekenen. Aller sterkest viste økumeniske impulser seg i at nattverden inngår som en sentral del av hovedgudstjenesten. I Gudstjenesteboken fra 2011 står det «Normalt skal det feires nattverd i hovedgudstjenesten» (side 2.27). Dette har fått gjennomslag i menighetene, ved at nattverd inngår i flere av hovedgudstjenestene og ved at antallet nattverddeltakere har økt.

I selve nattverdliturgien kan en også se disse økumeniske impulsene. Her kan en nevne at nattverdbønnene fra 2011 retter seg til Faderen, og ikke til Sønnen, at Fadervår ble flyttet til etter innstiftelsesordene og at takkofferet *kan* inngå som første del av nattverdliturgien. Påkallelse av Ånden i nattverdhandlingen (gr. *epiklese*) kom også inn i 2011-liturgien og generelt ble nattverdliturgien beriket med flere bibelske motiver.

Forslaget til justert ordning for hovedgudstjeneste går videre i denne økumeniske retningen. Dette viser seg i at forbønnsdelen inngår i Ordets del og avslutter denne, slik at hele gudstjenesten nå inneholder 4 hoveddeler, og ikke 5 hoveddeler, som vi

har hatt i 1977- og 2011-ordningen. I så godt som alle kirkesamfunn vi liturgisk sett kan sammenlikne oss med består høymessen av 4 deler: I Samling (altså en innledning) II. Ordets del, III. Nattverd og IV. Sendelse. Slik har gudstjenesten vært inndelt også i Norge fra kristendommen kom til vårt land. Pedagogisk sett er det en fordel å kommunisere at gudstjenesten består av at vi *samles om Ordet og Bordet*, og *sendes ut* til tjeneste i verden. Denne endringen rokker ikke ved den sentrale plass forbønnen har i vår gudstjeneste, og menighetens sterke medvirkning i forberedelse og gjennomføring av denne delen av gudstjenesten.

4. Hvordan fremme kvaliteten i gudstjenestelivet og øke antall deltakere

Et mål med gudstjenestereformen var å fremme kvaliteten i gudstjenestelivet og dessuten øke antall deltakere. Gudstjenestereformen har vært preget av visjoner om:

- en gudstjeneste *for alle*,
- en mer *inkluderende* gudstjeneste,
- flere *involveres* i forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten, både menigheten som helhet og medliturger,
- mer *fleksibilitet* som kan gi større rom for en mer *stedegen* gudstjeneste,
- en større bredde i det musikalske uttrykk,
- en gudstjeneste som er i tettere dialog med menneskers liv,
- en mer økumenisk preget gudstjeneste («Ordo»),
- økt motivasjon hos folk til å gå til gudstjeneste, jfr. «den store samtalen om gudstjenesten i Den norske kirke».

Antall gudstjenestedeltakere har gått ned de siste fire årene fra 92,9 til 89,4 i snitt per gudstjeneste. Det totale antall gudstjenester per år har også gått ned fra 64.048 til 61.000.

Det er ønskelig å få mer kunnskap om hva som kan fremme økt gudstjenestedeltakelse. Dette er tema for et nytt forskningsprosjekt Kirkerådet har avsatt midler til og som igangsettes i 2018.

5. Høringen 2018

I alt har hele 180 menigheter sendt inn høringssvar på forslaget til justeringer av Ordning for hovedgudstjenesten og Alminnelige bestemmelser for denne.

Bispedømmevis er de fordelt slik:

Oslo 26,
Borg 27,
Hamar 14,
Tunsberg 22,
Agder og Telemark 7,
Stavanger 20,
Bjergvin 22,
Møre 13,
Nidaros 8,
Sør-Hålogaland 8 og
Nord-Hålogaland 13.

I tillegg har følgende instanser gitt høringssvar:

11 bispedømmeråd

11 biskoper

5 fakulteter/høgskoler:

Det teologiske fakultet (TF), Det teologiske menighetsfakultet (MF), VID Vitenskapelige Høgskole, Kirkelig Utdanningscenter Nord (KUN) og Norges musikkhøgskole(NMH).

5 fagforeninger: Det norske Diakonforbund, Fagforbundet teologene, Kirkelig undervisningsforbund (KUFO), Musikernes fellesorganisasjon (MFO) og Presteforeningen.

5 kirkelige organer/forbund: Utvalg for ungdomsspørsmål (UFUNG), Ungdomsrådet i Møre, Samisk kirkeråd, Sjømannskirken – Norsk kirke i utlandet og Norges kirkesangforbund (NKSF).

23 enkeltpersoner og grupper. Et flertall av disse er prester.

Høringstema 1 handlet om hvordan gudstjenestereformen har fungert i menighetene. Mange svarer utførlig om dette. Av de gode sidene ved reformen trekkes følgende fram:

- menigheten har fått sterkere eierskap til gudstjenesten
- menigheten har fått større liturgisk bevissthet
- flere involveres som medliturger
- flere deltar i nattverden
- de er glade for at liturgien kan tilpasses menighetene
- de har gode erfaringer med starten på gudstjenesten (informasjon, stillhet, lystenning)
- det er blitt en bedre dramatisk flyt i gudstjenesten
- mer alminnelig og forståelig språk i liturgien
- større liturgisk tilhørighet til den økumeniske familie

Av dårlige sider ved reformen fremheves følgende:

- prosessen har vært arbeidskrevende,
- ordningen har medført vanskeligheter for vikarprester og vikarorganister
- reformen synes ikke å ta hensyn til forskjellen mellom store og små menigheter
- menighetene er blitt litt mer fremmede for hverandre
- flere etterlyser ferdige, utskrevne liturgier, særlig familiegudstjeneste
- reformen har skapt usikkerhet og uro
- en har blitt avhengig av å ha et gudstjenesteprogram å dele ut til menigheten
- variantene av liturgisk musikk og andre ledd har skapt fremmedfølelse
- det har vært for mange alternativer for menighetssvar

I høringen ble det foreslått visse innstramminger av valgfrie ledd. Flere menigheter og andre høringsinstanser mener at det ikke er nødvendig med disse innstrammningene. Samtidig ønsker mange at gudstjenesten skal bli mer gjenkjennelig fra menighet til menighet. Her står vi overfor et dilemma. Etter å ha fått presentert et sammendrag av høringen vedtok Nemnd for gudstjenesteliv (NFG) følgende to hovedsynspunkt på gudstjenesten (NFG 12/18):

1. Gudstjenestens kvalitet og fremdrift er viktigere enn at den er kort.
2. Det som særlig bør være felles er ordene som menigheten fremsier eller synger.

I det forslaget som legges fram for Kirkerådet er NFGs vedtak fra møtet i mai 2018 fulgt i all hovedsak.

Kommentarer til justeringer i hovedgudstjenesten

1. Endringer i Alminnelige bestemmelser

Høringstema 2 handlet om endringer i Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjenesten og behovet for å justere prosedyren for godkjenning av menighetens lokale grunnordning. Mange ønsker en enklere prosedyre for godkjenning, blant annet med delegasjon til prostene, men fremhever samtidig at biskopen fortsatt må ha en sentral rolle overfor menighetenes gudstjenesteliv. Mange ønsker også en bestemmelse om at biskopen i særlige tilfelle kan samtykke i et opplegg av hovedgudstjenesten som avviker fra gjeldende ordning.

Det foreslås derfor at følgende bestemmelse fra Gudstjenesteboken 1992 tas inn i Alminnelige bestemmelser punkt 70:

«Biskopen kan i særlige tilfelle samtykke i et opplegg av hovedgudstjenesten som avviker fra gjeldende ordning».

Dette kravet om biskopens samtykke vil også gjelde for den liturgiske musikken, når en menighet avviker fra de vedtatte seriene.

Når menigheten holder seg til liturgiens bestemmelser slik den vil bli vedtatt av Kirkemøtet i 2019, kan det være grunn til å endre kravet om å søke biskopen om *godkjenning* av den lokale grunnordningen. Det foreslås derfor at Punkt 55 i Alminnelige bestemmelser endres til: «Menighetsrådets vedtak om Lokal grunnordning skal sendes tjenestevei til biskopen (jf. TOB § 4) (**utgår: som er godkjenningsmyndighet**). Uttalelser fra menighetsmøtet, fra et eventuelt mindretall i menighetsrådet og eventuelt fra soknepresten følger saken.»

Det foreslås dessuten at Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjeneste endres i samsvar med de justeringene i ordningen som blir vedtatt. Dette gjelder først og fremst endringer i hvilke ledd menighetene kan velge blant.

2. Justeringer i hoveddel I: Samling (ledd 1-8)

Både i høringen og i vedtaket til Nemnd for gudstjenesteliv var saken inndelt etter gudstjenestens hoveddeler. Dette følges også her. NFG vedtok følgende hovedsynspunkt på Samlingsdelen i hovedgudstjenesten (NFG 12/18 punkt 3):

Det er ønskelig å få en mer felles *samlingsdel* i ordningen:

- A. «Kirkerommet er åpent en stund før gudstjenesten...»
- B. Det må fremheves at Inngangssalmen gir en god åpning på samlingsdelen.
- C. «Menigheten står under prosesjon, Inngangssalme og Hilsen.»
- D. *Kyrie, Gloria og Dagens bønn* er obligatoriske ledd i alle hovedgudstjenester.
- E. Det må være en bønn før *Kyrie* – en samlingsbønn eller/og en syndsbejennelse.

- F. Det må utformes noen korte samlingsbønner med kirkeårstidspreg.
- G. Et løftesord legges som et kan-ledd *i forkant* av syndsbekjennelsen, og ikke etter.
- H. Syndsbekjennelsen innledes enten slik: «I tillit til Guds nåde vil vi *bekjenne våre synder/be om tilgivelse*» eller slik: «La oss bøye oss for Gud og *bekjenne våre synder/be om tilgivelse.*»
- I. Den korte syndsbekjennelsen i høringsdokumentet må få et kort tillegg som løfter bønner.

Alle disse punktene er tatt til følge i liturgiforslaget, med unntak av punkt F, som kommenteres nedenfor.

Til B og C: Mange av høringsinstansene mener at det *ikke* skal være obligatorisk at menigheten *står* under første og siste salme i gudstjenesten, men bare under prosesjon. En grunn er at det ikke virker naturlig å stå når det er få gudstjenestedeltakere til stede, og at det ikke passer å stå til alle typer salmer. Det som taler *for* forslaget er at det gir bedre sang når man står, at det gir et løft når gudstjenesten starter slik og at det bør være en felles praksis ved gudstjenestens begynnelse og slutt. Det bør også være en felles praksis for når menigheten setter seg etter liturgens Hilsen. Det gir en mer dynamisk åpning når den korte Hilsen kommer før menigheten setter seg. Om liturgen føyer til en kort orientering om gudstjenesten, kan dette skje etter at menigheten har satt seg.

Til D og E: Det er god støtte i høringen for at leddet *Kyrie* endres til å bli et obligatorisk ledd i alle hovedgudstjenester. Dette leddet er godt innarbeidet og leder fram til Gloria (som er et obligatorisk ledd, unntatt i fastetiden). *Kyrie* fungerer også godt for barn. Den liturgiske musikken forutsetter *Kyrie*-leddet, som finnes i alle hovedseriene i Liturgisk musikk.

I høringsforslaget var det foreslått å gjøre *Samlingsbønn* til et *valgfritt* ledd. Et stort flertall av menighetene (104 for og 57 mot) støtter forslaget om at samlingsbønnen endres til å bli et valgfritt ledd, og ikke obligatorisk, mens biskopene og bispedømmerådene er mer jevnt fordelt i synet på dette. Mange menigheter fremhever imidlertid at de har svært gode erfaringer med samlingsbønnen, og vil fortsette med denne. Ut fra ønsket om å skape mer fasthet i Samlingsdelen, kunne en tenke at samlingsbønn derfor beholdes som et obligatorisk ledd.

NFG fremhevet at en ikke bør gå rett fra Hilsen til *Kyrie*, men at «Det må være en bønn før *Kyrie* – en samlingsbønn eller/og en syndsbekjennelse.» For de menighetene som synes det blir for mye å ha med både en samlingsbønn, en syndsbekjennelse og Dagens bønn (som nå foreslås som obligatorisk ledd) i samlingsdelen, vil dette kunne medføre at de velger mellom å ha samlingsbønn eller syndsbekjennelse i samlingsdelen. Denne løsningen forelå ikke i høringsforslaget, men synes å løse noe av dilemmaet med mange bønner i samlingsdelen.

I høringen avviser et klart flertall å gjøre *Dagens bønn* obligatorisk, men mange fremhever at denne hører med når gudstjenesten feires som høymesse. Etersom disse bønnene først ble vedtatt i 2014, har mange menigheter ikke brukt disse bønnene. Med NFGs forslag skapes det bedre rom for å la Dagens bønn bli obligatorisk.

I det justerte forslaget til samlingsbønner er det kun gjort én språklig endring.

Til F: Det ble i 2010 utarbeidet et helhetlig forslag til hvordan samlingsbønn 1, 2 (litt forkortet) og 4 kan inneholde et kirkeårsvariabelt ledd. Her er tre eksempler fra adventstiden i bønn 4, fra åpenbaringstiden i bønn 1 og fra påsketiden i bønn 2:

Gud, vi er kommet inn i ditt hellige hus
for å ta imot det du vil gi oss.
*Du er den som var og som er og som kommer
for å bryte mørkets makt og skape fred.*
Lukk nå opp våre hjerter,
så vi kan fornyes i troen på deg.

Hellige Gud, vi er samlet for ditt ansikt
for å møte din kjærlighet og sannhet.
I Kristus ser vi din herlighet.
Han er verdens lys som skinner for alle folkeslag.
Send din Ånd og gjør oss åpne for det du vil gi oss.
La ditt ord slå rot i våre hjerter,
så Kristus lever i oss, og vi blir ett i deg
og tjener deg i alle ting.

Gode Gud,
*du reiste Jesus opp av graven
og har født oss på ny til et levende håp.*
Her for ditt ansikt ber vi: Gi oss lyttende ører,
takknemlige hjerter og villige hender,
så vi kan høre ditt ord, lovprise deg for din godhet,
og i ord og gjerning vitne om dine storverk.

Arbeidet skjedde på bakgrunn av en komitemerknad fra KM 2010: «Komiteen ber om at det arbeides videre med utvikling av noen samlingsbønner, spesielt med kirkeårspreg og for spesielle dager i kirkeåret» (KM 4/10). Sekretariatet utarbeidet dette etter innspill fra tre eksterne konsulenter.

Forslaget ble likevel ikke fremmet for KM 2011, da en ville vente med å ta stilling til dette etter at nye Dagens bønn ville foreligge. Ettersom NFG nå foreslår at Dagens bønn blir obligatorisk, kan en spørre om det er nødvendig og ønskelig å fremme dette forslaget. Det vil føre til en enda større variasjon i samlingsdelen, og til at samlingsdelen både starter og slutter med en kirkeårsorientert bønn. Forslaget har heller ikke vært på høring. Om KM 2019 derimot velger å gå bort fra å la Dagens bønn være obligatorisk i alle hovedgudstjenester, kunne det være et større behov for slike bønner.

Det foreslås ikke å inkludere samlingsbønner med kirkeårspreg i hovedgudstjenesten.

Til G, H og I: I høringen kom det fram et forslag om å flytte det valgfrie leddet «løftesord» fram før selve syndsbejelsen bes, og ikke etter, slik det er i 2011-ordningen. En begrunnelse var at det handler om et løftesord, og ikke om absolusjon. Løfter er noe en gir før folk gjør det som løftet er knyttet til. Det er derfor ulogisk at en får løftet etter at en har bekjent syndene. Denne endringen har NFG gått inn for. Den oppfyller også intensjonen i et forslag i høringen, men som ble kritisert av flere: «Guds barmhjertighet er stor. La oss bøye oss for Gud og kjenne våre synder».

I tillegg foreslår NFG å innføre to nye, og korte alternativer til oppfordringen til å bekjenne syndene: «I tillit til Guds nåde vil vi bekjenne våre synder»/»I tillit til Guds nåde vil vi be om tilgivelse». Det foreslås at disse to formuleringene bare kan benyttes når det ikke er fremsagt et løftesord.

Så til *syndsbekjennelsene*:

I høringen ble det foreslått å videreføre syndsbekjennelse 1, 2 og 3 i 2011-ordningen, og ta bort syndsbekjennelse 4, 5 og 6. I tillegg var det foreslått en ny syndsbekjennelse i vi-form:

Hellige Gud, du vår skaper:
Vi har vendt oss bort fra deg
og kjenner syndens makt i vårt hjerte.
Tilgi oss, og sett oss fri
til å tjene deg og vår neste.

På bakgrunn av høringen er denne bønningen (alternativ D) endret til:

Hellige Gud,
se i nåde til oss.
Vi har vendt oss bort fra deg
i tanke, ord og handling.
For Jesu Kristi skyld, tilgi oss
og fri oss fra syndens makt,
så vi kan tjene deg,
ditt skaperverk og vår neste.

(Nynorsk:)

Heilage Gud,
sjå i nåde til oss.
Vi har vendt oss bort frå deg
i hug og handling.
For Jesu Kristi skuld, tilgjev oss
og fri oss frå synda si makt,
så vi kan tena deg,
ditt skaparverk og vår neste.

Bønningen knytter an til formuleringer i syndsbekjennelsen fra 1977, men er i vi-form og fremhever synden som en makt vi ber Gud fri oss fra, noe som i Skriften er et hovedperspektiv på synden. Dessuten ses mennesket også i relasjon til Guds skaperverk.

Det tidligere NFG var kritisk til visse formuleringer i syndsbekjennelse 3 (i 2011-ordningen), men foreslo likevel ikke å ta ut alternativ 3. I høringen fremkom noe av samme kritikk mot formuleringene «Vi har glemt deg og det du vil vi skal gjøre. Vi har tenkt mer på oss selv enn på andre.» Det ble derfor utformet en kort syndsbekjennelse som kan erstatte denne bønningen, samtidig som den viderefører noen formuleringer fra denne bønningen, og som også ser oss i relasjon til skaperverket:

Gud, du kjenner og elsker oss alle.
Du vil at vi skal ta vare på hverandre og på jorden.
Vi vet at vi svikter og gjør deg imot.
Tilgi oss og hjelp oss

for Jesu skyld.

(Nynorsk:)

Gud, du kjenner og elsker oss alle.

Du vil at vi skal ta vare på kvarandre og på jorda.

Vi veit at vi sviktar og gjer deg imot.

Tilgjev oss og hjelp oss,

for Jesu skuld.

I tillegg foreslås det å videreføre de to første syndsbejennelsene i 2011-ordningen, som er i jeg-form:

Gud, vær meg nådig!

Jeg har syndet mot deg og sviktet min neste

med tanker og ord, med det jeg har gjort

og med det jeg har forsømt.

Tilgi meg min synd for Jesu Kristi skyld.

Skap i meg et rent hjerte,

og gi meg kraft til nytt liv ved din hellige Ånd.

Gud, vær meg nådig!

Tilgi meg min synd for Jesu Kristi skyld.

Skap i meg et rent hjerte,

og gi meg kraft til nytt liv ved din hellige Ånd.

Høringen støtter også forslaget om å ta bort muligheten til å søke biskopen om en lokalt utformet syndsbejennelse som skal brukes regelmessig i gudstjenesten (Alm best punkt 62).

3. Justeringer i hoveddel II. Ordet (nytt ledd 9 - 17)

NFG vedtok følgende hovedsynspunkt på Ordets del (NFG 12/18 punkt 4):

Ordets del: Prekenens rolle i vår lutherske tradisjon bør ivaretas.

- A. «Gud være lovet» tas inn som et kan-ledd etter de to første lesningene.
- B. Halleluja-omkvedet beholdes som obligatorisk, men det kan også være et salmevers med inkludert «Halleluja». Første rubrikk under ledd 12 endres til: «Evangelielesningen innledes med hallelujaomkved eller salmevers med hallelujaomkved».
- C. «Predikanten kan først be en kort bønn» tas inn først i rubrikken under ledd 13 Preken.
- D. Rubrikken om prekensted endres til: «Prekenen holdes normalt fra prekestolen».
- E. Rubrikken under ledd 13 endres til «Prekenen *kan* avsluttes med lovprisningen:...» Ordet «Amen» tas bort her og andre steder der liturgen, og ikke menigheten, svarer «Amen».
- F. Leddet Forbønn inngår i hoveddel II Ordet, i tråd med historisk og økumenisk praksis.
- G. Ny rubrikk: «Bønnevandring skjer som hovedregel under forbønnen i gudstjenesten, men kan eventuelt skje samtidig med nattverdutdelingen, når en felles forbønn er bedt i forbønnsdelen.»

Om bønnevandring skjer samtidig med nattverdmåltidet, skal det først bes en (kort) felles forbønn i forbønnsdelen. Nattverden må fremstå som noe tydelig annerledes enn bønnevandringen. Om det bes en bønn for dem som har deltatt på ulike bønnevandringsstasjoner, må denne bønnen ikke kombineres med Takkebønn for nattverden etter måltidet.

Til A: Et flertall av høringsinstansene mener at det valgfrie menighetssvaret til de to første skriftlesningene, «Gud være lovet» (som var foreslått tatt bort i høringsforslaget) bør beholdes som et valgfritt ledd. Dette svaret fungerer godt i mange menigheter. NFG gikk også inn for dette (NFG 12/18 punkt 4. A). Dette er tatt inn i det fremlagte forslaget.

Til B: Høringsforslaget innebar en endring ved at evangelielesningen ikke bare «*kan* innledes med hallelujaedd», men *skal* innledes med dette. Høringssvarene er delt i dette spørsmålet, også bispedømmerrådenes og biskopenes høringssvar.

De som er imot å gjøre leddet obligatorisk begrunner dette blant annet med at «det passer godt i noen kirkehus og type gudstjenester, men oppleves kunstig i andre sammenhenger» (*Innstranden menighet*). *Hillevåg menighet* «ønsker fortsatt mulighet for salme før preken, og med mulighet for Hallelujavers på høytider» og *VID* opplever at det «er med på å hindre kreativiteten og mulighetene i forbindelse med prekenen. En del prester benytter seg av dagens mulighet med å ha en innledning før en leser dagens prekentekst. [...] Ved å gjøre hallelujavers til et obligatorisk ledd, fratras prestene denne muligheten og det blir enda mer krevende å bygge bro mellom den leste teksten og menneskers liv.»

De som er for å gjøre leddet obligatorisk begrunner dette med at det «vil løfte frem evangelielesningen som sentral i gudstjenesten» (*Borg biskop*) og at det «vil bidra til forutsigbarhet og styrke en tradisjonell praksis, som tydeliggjør evangeliets særskilte verdi i gudstjenestefeiringen» (*KUN*).

NFG vedtok følgende om dette: «Halleluja-omkvedet beholdes som obligatorisk, men det kan også være et salmevers med inkludert «halleluja» Første rubrikk under ledd 12 endres til: «Evangelielesningen innledes med hallelujaomkved eller salmevers med hallelujaomkved» (NFG 12/18 punkt 4.B). Dette er tatt inn i det fremlagte forslaget.

Også et forslag fra *Borg biskop* tas inn: «I tillegg til hallelujaversene i N13 977 bør også 1977-liturgiens «Gud være lovet, halleluja, halleluja, halleluja» videreføres som alternativ. Dette verset har vist stor slitestyrke.» Dermed tas henvisningen til N13 977 ut.

Til C og D: I høringen kom det inn et forslag fra seniorprest Ove Kjelling om å ta inn en rubrikk fra 1977-liturgien om at «predikanten først kan be en kort, fri bønn». Han begrunner det slik:

Eg meiner at når ein har så stort fokus på epiklesen i nattverdbønene, så burde ein påkalling av Andens verknad også kome til uttrykk i samband med preika. Tidlegare ba presten gjerne om at Den heilage ande måtte opplyse ordet etc. No inviterer ikkje akkurat liturgien til slik opplysning eller epiklese. Dette er enno meir svekka med at hallelujaomkvedet no skal «omkranse» evangeliet. Ikkje noko gale i det; *men* det har fjerna det som gjerne var ei påkalling av Anden med å synge ein bønosalme eller Heilagande-salme.

I tråd med dette vedtok NFG følgende: «Predikanten kan først be en kort bønn tas inn først i rubrikken under ledd 13 Preken» (NFG 12/18 punkt 4.C). Dette er også tatt inn i det fremlagte forslaget.

Til D: I 2011-ordningen sies det ingenting om hvor prekenen skal holdes fra. NFG foreslo følgende formulering: «Prekenen holdes normalt fra prekestolen».

Til E: Etter prekenen bør predikantens lovprisningsord igjen bli et valgfritt, og ikke et obligatorisk ledd, som høringsforslaget gav inntrykk av. Formuleringen på bokmål, «var og er og *blir* én sann Gud», opprettholdes, men ordet «Amen» tas bort, da det her ikke er et menighetssvar.

En alternativ lovprisningsformulering i høringsforslaget (Lovet være Gud, vår skaper, frigjører og livgiver) er også beholdt. Det er få som kommenterer dette. *Det teologiske fakultet støtter* forslaget, men noen høringsinstanser har sterke innvendinger mot denne formuleringen. *Stavanger bispedømmeråd og Stavanger biskop* mener at

bak ønsket om kjønnsinkluderende språk i gudstjenesten ligger det en positiv intensjon om å fremme likestilling, ivareta mennesker med et problematisk forhold til farsbegrepet, anerkjenne rikdommen i bibelske gudstilder og ikke tillegge Gud menneskelig kjønn.

Samtidig kan også noe viktig gå tapt ved å gå bort fra den tradisjonelle begrepsbruken med «Faderen, Sønnen og Den hellige ånd». Denne uttrykker sentrale sider ved kristen teologi, ikke ved å kjønnsbestemme Gud, men ved å uttrykke at Gud er tre personer, som åpenbares hver for seg gjennom frelseshistorien. Personene er mer enn sine enkelte egenskaper, og det er dette som blir en utfordring når det legges inn for mye tyngde på «Skaper, frigjører og livgiver». Faderen er mer enn Skaper, Sønnen er mer enn frigjører (et begrep med noen politiske overtoner) og Ånden er mer enn livgiver.

Selv om denne korte lovprisningen er forskjellig fra den «doble» formuleringen i *ledd 3 Hilsen*, hvor også begrepene *Faderen, Sønnen og Den hellige ånd* brukes, kan det være rom for å beholde den korte formuleringen som et alternativ på dette stedet. Det innebærer ikke at denne nye formuleringen kan brukes i ledd 3 Hilsen eller i dåpsliturgien.

Til F: I tråd med høringsforslaget og med NFG foreslås det at Forbønnen inngår som et ledd i hoveddel II Ordet.

Dessuten foreslås det at syndsbejennelsen, som alternativt kan skje etter ledd 16 Kunngjøringer, blir nummerert også på dette stedet, og blir ledd 17. Forbønn for kirken og verden blir da nytt ledd 18.

Til G: Høringens forslag om å begrense forbønnsvandring til forbønnsdelen, og ikke legge denne samtidig med nattverdutdelingen, møter kraftig motbør fra et nesten unisont flertall av høringsinstansene. Mange menigheter har svært gode erfaringer med å legge bønnevandring samtidig med nattverdutdelingen. *Holmlia menighet, Oslo bispedømme* skriver:

Vi er kritiske til at bønnevandring under nattverd ikke kan erstatte forbønn, fordi dette vil være en viktig løsning av hensyn til tidsaspektet på enkelte

gudstjenester for små og store. Det vil bli for omfattende med en egen bønnevandring og deretter nattverd, og også dramaturgisk merkelig at menigheten skal bevege seg i to runder rett etter hverandre. Ettersom det er innarbeidet praksis hos oss med nattverd så godt som hver søndag, vil det innebære at bønnevandring faller ut. Det vil være et stort tap, ikke minst når dette liturgiske leddet som vi merker taler sterkest til gruppen 14-25 år (for øvrig et satsingsfelt for bispedømmet). Bønnevandringsstasjoner som mulighet til å knele og motta velsignelsen, tegne korsets tegn ved døpefont, gå til personlig forbønn og skrive bønnelapper, er hyppig brukt av denne gruppen.

Bønnevandring sammen med nattverd oppleves også godt i møte med dåpsfølger. Den mangfoldige bevegelsen i rommet ser vi gjør det lett også for dem som er mer uvante med gudstjenesteliv, å ta del i kirkerommets muligheter og også ta del i nattverden.

Vi har god erfaring med å legge til en kort formulering i takkebønn etter nattverd som også «avslutter» bønnevandringen.

Bekkelaget og Ormøy menighetsråd (Oslo bispedømme) er imidlertid kritisk til å legge bønnevandringen samtidig med nattverden:

Spesielt gir vi støtte til forslaget om å legge bønnevandringen som en del av forbønnen, og ikke en del av nattverdfeiringen. Når dette i noen sammenhenger har vært praktisert slik, oppleves nattverden nedgradert til ett av flere valg i en bønnevandring, og ikke som gudstjenestens høydepunkt, slik vi tenker nattverden er.

Det vises til NFGs forslag til ny rubrikk ovenfor (NFG 12/18 punkt 4 G), som er tatt inn i det nye liturgiforslaget. I tillegg er det satt inn følgende presisering i rubrikken til Forbønnsmodell 5 (Bønnevandring) (se side 28):

«I gudstjenester hvor bønnevandring skjer samtidig med nattverdmåltidet, avsluttes nattverdhandlingen med tilsigelsesordet, og med takkebønnen (ledd 23). Deretter kan noen av bønnene eventuelt leses dersom det er opplyst om det på forhånd. Det hele kan avsluttes med denne eller en annen passende bønn:-....»

Så følger noen kommentarer til de enkelte forbønnene:

I flere av forbønnene forbønnstemaet «vårt *egen* land og folk» og «vår *egen* del av kirken og verden» endret til det mer inkluderende «vårt land og folk» og «vår del av kirken og verden».

Det er foretatt noen mindre justeringer av innholdsmessig og språklig karakter i forbønn 2. I Forbønn 3 er det forsøkt tatt hensyn til et ønske fra *Nidaros biskop* om å få inn (i forbønn 5):

en bønneformulering som skjerper vår bevissthet om større ydmykhet som forvaltere: Slik den nå står, kan den leses som en videreføring av en hegemonisk forståelse av forholdet mellom mennesket og alt det andre skapte: Mennesket er også en del av, og helt avhengig av resten av Guds skaperverk. Dette aspektet kunne med fordel skjerpes.

En slik formulering er det bedre rom for i Forbønn 3, og lyder slik: «Vis oss hvordan vi selv er en del av alt du har skapt, så vi kan verne om skaperverket slik du vil.»

I Forbønn 4 er det gjort endringer for å tydeliggjøre treenighetsstrukturen i bønnen. Den nye Forbønn 5, som mange hilser velkommen, er blant annet justert på grunn av innvendinger fra mange høringsinstanser mot enkelte formuleringer i bønnen («helgener og martyrer» og «klarsyn»).

I noen av forbønnene, bl a i forbønn 4 og 5, som er av nyere dato, ligger det en fare for at Gud reduseres til en «coach», hvor vi etter først å ha takket Gud, bare ber om litt hjelp til selv å gjøre det som trengs. Denne problematikk har vært påpekt tidligere, og er fortsatt aktuell. Selv om vi i dag har helt andre handlingsmuligheter enn folk tidligere har hatt, er det en fare for at våre forbønner blir moralske oppfordringer til oss selv. Det er ikke det som menes med «forbønn». Denne tendensen balanseres imidlertid av forbønn 1-3 og av litaniene, som utelukkende ber Gud gjøre det vi ber om. Vi trenger begge disse typer forbønner.

Salmeverset «Nå er livet gjemt hos Gud» (NS13 872, v. 5) er i høringen foreslått som en alternativ bønn når vi minnes de døde.

4. Justeringer i hoveddel III. Nattverd (nytt ledd 20 - 23)

NFG vedtok følgende hovedsynspunkt til Nattverddelen (NFG 12/18 punkt 5):

Nattverddelen: De to alternative plasseringene av takkofferet i 2011-ordningen beholdes, enten i ledd 18 Menighetens takkoffer eller i ledd 19 Forberedelse av måltidet.

- A. Rubrikken under ledd 18 endres til: «Menighetens takkoffer kan samles inn her eller under ledd 19, eventuelt under ledd 25. Under takkofferet kan det fremføres egnet instrumental- eller vokalmusikk. Innsamlingen kan skje før salmen synges eller mens den synges. Bordet dekkes. Brød legges på disken og vin helles i begeret. Et nattverdklede legges under disken og begeret. Det skal også finnes tørkeklut til å fange opp vindråper. Brød og vin hentes fra et sidebord eller kan stå på nattverdbordet fra gudstjenestens begynnelse. [...] Ofringen avsluttes med: L: Velsignet er du, Gud...» En tilsvarende rubrikk settes inn i ledd 19.
- B. Takkoffersalme endres til Nattverdsalme.

Til A: Spørsmålet om takkofferet skal inngå i Ordets del eller i Bordets del er det fortsatt motstridende meninger om. NFG vedtok derfor å beholde to alternative plasseringer for dette, slik det er i 2011-ordningen, og dermed *ikke* følge det forslaget som ble sendt på høring om at takkofferet inngår som første ledd i nattverdliturgien, slik det var i oldkirkens liturgi. Takkoffer blir da enten ledd 19 eller inngår i ledd 20.

Til B: Høringsforslagets betegnelse «Takkoffersalme» endres til «Nattverdsalme», for å ivareta begge hovedsynspunkt på om takkofferet inngår i nattverddelen eller er atskilt fra denne. Flere fremhever at takkoffer alternativt kan legges til utgangen og flere reiser spørsmål om hva elektroniske betalingsmåter vil bety for dette liturgiledet.

Det foreslås at Fadervår fra 1977-liturgien ikke lenger inngår som tekst i ordningen, men at det i en rubrikk henvises til at det er mulig å bruke både Fadervår etter 1977- og 1920- liturgiene. Det nye Fadervår foretrekkes av et flertall av menighetene. I leddet *Fredhilsen* er det tatt inn en rubrikk om muligheten til at menigheten kan håndhilsen og si «Guds fred» til hverandre. Til nå har man måttet lete etter denne

mulighet i Gudstjenestebokens veiledningsdel. Nå er dette tatt inn i selv ordningen med følgende rubrikk:

Her kan en føye til:

L: La oss hilse hverandre med tegn på fred.

Menigheten hilser hverandre med håndtrykk og sier «Guds fred» eller lignende ord.

I høringen ble det foreslått å flytte leddet *Brødsbrytelse* fram foran leddet fredhilsen. Det ble avvist i høringen, da brødsbrytelse hører hjemme umiddelbart før leddet Du Guds lam. Dette valgfrie leddet er også endret til utelukkende å handle om brødet, slik leddet tradisjonelt er. *UFung* begrunner dette slik i sin høringsuttalelse:

Vi er enige med Nemnd for gudstjenesteliv i at brødsbrytelsesordene bør handle om brødet. Kirkerådets begrunnelse om at vi spiser og drikker er irrelevant, fordi formuleringen ikke handler om «brødet vi spiser», men «brødet som vi bryter.

Det tidligere NFG ønsket å ha med en veiledende rubrikk om at liturgen må rette fokus på elementene under innstiftelsesordene, og dette ble drøftet i noen høringssvar. Hovedansvaret anses imidlertid ivaretatt ved rubrikken «**Mens ordene messes eller fremsies, eller etter hver del av innstiftelsesordene, løfter liturgen først brødet, deretter vinen.**»

I høringsforslaget var det foreslått å ta bort en rubrikk om at den enkelte som mottar nattverd kan svare «Amen» etter liturgens ord ved utdelingen. Det foreslås å ta inn denne rubrikken igjen: «**Den enkelte kan svare:** Amen.»

Høringen viser at det er bred enighet om å erstatte ordet *kalk* med *beger*. Det er derimot ikke like stor enighet om å utelukke ordet *legeme*, selv om *kropp* foretrekkes av mange. Mange peker på at «legeme» først og fremst brukes om ting (himmellegeme) og døde kropper. Noen fremhever imidlertid at ordet «legeme/lekam» fortsatt brukes i dagligtale om menneskekroppen, og altså ikke bare er et høytidelig og religiøst ord.

Det foreslås å gå mer i retning av å bruke ordet *kropp*, slik det allerede er gjort i innstiftelsesordene i 2011-ordningen, men ikke utelukke ordet *legeme* helt. Ut fra høringen er det naturlig å beholde de to alternative utdelingsordene som finnes i 2011-ordningen, men sette alternativet «Kristi kropp, gitt for deg/Kristi blod, utøst for deg» før «Dette er Jesu legeme/Dette er Jesu blod».

Det foreslås også å prioritere ordet *kropp* framfor *legeme* i det innarbeidede erklæringsordet som liturgen fremsier etter at utdelingen er ferdig. I tråd med dette foreslår *Stavanger bispedømmeråd* og *Stavanger biskop* formuleringen «har nå gitt oss sin *hellige kropp* og sitt *dyrebare blod* ...».

Det foreslås imidlertid en enklere formulering, og det legges til at menigheten svarer Amen til liturgens fredshilsen, som dessuten blir obligatorisk:

«**L:** Den korsfestede og oppstandne har nå gitt oss sin kropp og sitt blod som han gav til soning for våre synder.

A (eller L): Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv.

L: Fred være med dere.

M: Amen

I høringsdokumentet ble en alternativ formulering til dette innarbeidede erklæringsordet også drøftet. Formuleringen var hentet fra den nye svenske liturgien og var foreslått av det tidligere NFG, men ble avvist av Kirkerådet: «**L:** Vi har tatt imot Jesus. **M:** Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv.» Ingen ordinære høringsinstanser støttet dette forslaget i høringen, og det er heller ikke tatt inn i det justerte forslaget.

De 4 alternative takkebønner ved slutten av nattverdmåltidet er beholdt, men rekkefølgen er endret.

Her følger kommentarer til de 7 nattverdbønnene (side 39 – 46 i liturgiforslaget): Mange hilser de nye nattverdbønnene F og G velkommen, og støtter de fleste foreslåtte endringene i alle nattverdbønnene. Høringen har også ført til en tydeligere struktur i alle nattverdbønnene. I 2011-ordningen ble bønnen om at Den hellige ånd må komme over (= epiklese) *brødet og vinen* alltid bedt før innstiftelsesordene. Nå foreslås det også at bønnen om at Ånden må komme over oss alltid bedt etter innstiftelsesordene.

Det er særlig gjort en del endringer i Nattverdbønn B. Disse endringene ble gjort i høringsforslaget ut fra hensynet til å videreføre mer av Hippolyts formuleringer. Svært mange kirkesamfunn har, som oss, en forkortet utgave av denne nattverdbønningen. Blant annet omtales Kristus nå som Guds tjener («Jesus Kristus, din tjener»). Den tidligere formuleringen «(han) åpenbarte for oss legemets oppstandelse» er endret til «(han) åpenbarte oppstandelsen fra de døde», noe som ligger nærmere Hippolyts bønn. Også henvisningen til «din hellige kirke» er tatt inn i den justerte bønningen.

I nattverdbønn D er det først og fremst bare foretatt endringer som gjelder for alle nattverdbønnene ved at *kalk* er endret til *beger* og ved at påkallelsen av Ånden (epiklesen) har fått en felles struktur.

I nattverdbønn E ble det formuleringen «du samler oss som din store familie» endret i høringsforslaget til «du samler oss som dine venner». *Agder og Telemark bispedømmeråd og Agder og Telemark biskop* uttalte om dette:

Det skurrer å bruke uttrykket «dine venner» i en bønn med tiltaleformen «Hellige Gud». Vi vil derfor holde på den gamle formuleringen «din store familie». Disse ordene korresponderer også med det vanlige uttrykket «Guds barn».

Flere høringsinstanser støtter dette synspunktet, blant annet *Presteforeningen, Møre bispedømmeråd og Møre biskop*. Metaforen «din store familie» svarer bedre til senere ledd i denne bønningen, hvor det heter «Ta oss alle i favn, slik en kjærlig mor samler barna sine om seg» og «sammen med alle dine barn ber vi...» Å innføre ordet «venner» bryter derfor med metaforbruken i bønningen. Det foreslås derfor å beholde «din store familie».

I nattverdbønn F, som finnes i Gudstjenesteboken fra 1992, er det bare gjort noen mindre tilpasninger til den felles strukturen i nattverdbønnene. Nattverdbønn G er en ny og kort nattverdbønn som «kan brukes ved særskilte anledninger, for eksempel når det er mange som blir døpt i gudstjenesten». Mange uttrykker glede over denne bønningen, og mener at den er bedre enn Nattverdordning for særlige anledninger i 2011-ordningen.

5. Justeringer i hoveddel IV: Sendelse (ledd 24 – 27)

Til denne hoveddelen har NFG vedtatt at «Også under sluttsalmen står menigheten.»

Det som ellers er endret i forhold til 2011-ordninger er:

I ledd 25 ved lovprisningen skal liturgen fortrinnsvis *synge* oppfordringen «La oss prise Herren»/»Herren være med dere». Dette er foreslått av *Norsk kirkesangforbund*.

Bjergvin bispedømeråd og Bjergvin biskop ønsker ikke å ha utsendelsesord etter velsignelsen, og begrunner det slik:

Gudstenesta er slutt med velsigninga og velsigninga bør prinsipielt vera dei siste orda som lyder. Det er ikkje naudsynt å gjenta ordet fred når det har lydd i velsigninga, og enno eit kyrkjelydssvar som skal gjennomførast på slutten vil ta merksemd frå velsigninga. Ein kan likevel, etter eit postludium, bruka det tradisjonelle: «Gå i fred, ten Herren med glede» når liturgen sjølv går frå koret.

Det foreslås likevel å beholde muligheten til å si et utsendelsesord før eller etter postludiet, slik det er i 2011-ordningen. I tillegg er skriftordet fra Joh 20,21 tatt inn. I rubrikken i ledd 27 om hva utsendelsen kan følges opp med, er det i tillegg til diakonale handlinger også vist til misjonale handlinger.

Økonomiske/administrative konsekvenser

Saken medfører utgifter til å ferdigstille og trykke en ny utgave av Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser, og for bispedømmene og fellesrådene til anskaffelse av denne til ansatte. Det er planlagt at ordningen nå ikke kommer i løse ark i en perm, men utgis i fast innbinding og slik at den kan brukes som alterbok for liturgen. I tillegg vil det trykkes en billig utgave av ordningen, til bruk for medliturger, gudstjenesteutvalg, menighetsråd og andre interesserte.

De er for tidlig å si hva prisen på disse utgivelsene vil bli.